

SHAXSIY YOZISHMALARDA VULGAR SO‘ZLAR VA LINGVISTIK EKSPERTIZA

To‘rayeva Dildora Anvarovna

A.Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
“Amaliy tilshunoslik va lingvodidaktika”
kafedrası o‘qituvchisi
dildoratorayeva9@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi matnlardagi noadabiy leksik unsurlar haqida ma’lumot berilgan. Lingvistik ekspertiza tushunchasi, uning turli sohalardagi va insoniyat oldidagi ahamiyati, matn tahlilida ekspert oldidagi vazifalar haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *Vulgar so‘zlar, varvar so‘zlar, lingvistik ekspertiza, yuristlingvistika, lingvistik ekspertiza usullari, aniq fakt, dalil.*

Annotation. This article provides information on non-literary lexical elements in Uzbek texts. The concept of linguistic expertise, its importance in various fields and to humanity, the tasks of the expert in the analysis of the text are discussed.

Keywords: *Vulgar words, barbaric words, linguistic expertise, methods of linguistic expertise, concrete fact, evidence.*

Аннотация. Эта статья предоставляет информацию о иррациональных лексических элементах в узбекских текстах. Концепция лингвистической экспертизы, его важность в различных областях и человечности, текстовый анализ обсуждает задачи эксперта.

Ключевые слова: *Паразитарные слова, словарные слова, методы переписки, лингвистические методы обследования, доказательства.*

Xalq orasida umumiy me’yorlardan chetga chiqadigan noadabiy leksik unsurlardan biri borki, u so‘zlovchining nutq vaziyati, maqsadi va psixik holatiga ko‘ra namoyon bo‘ladi. Bu vulgarizm (lot. Vulganis –dag‘al, qo‘pol so‘z) bo‘lib, - adabiy tilda ishlatilmaydigan qo‘pol so‘zlar, til me’yorlariga to‘g‘ri kelmaydigan, noto‘g‘ri tuzilgan jumlarlar[3]. Og‘zaki va yozma nutqda ba’zan uchraydigan so‘kinish haqorat, qarg‘ish so‘zlari jamiyatimizning axloq me’yorlariga zid hodisa sifatida nutqimiz sofligiga ham salbiy ta’sir qiladi.

Vulgarizmlarni ma'no jihatidan ikki guruhga bo'lish mumkin:

1. So'kinish so'zlari.
2. Qarg'ishlar.

So'kinch so'zlarning qo'llanish darajasiga ko'ra 3 guruhga bo'lish mumkin:

- 1) Haqorat so'kinch so'zlar;
- 2) Qo'pol so'kinch so'zlar;
- 3) O'ta qo'pol so'kinch so'zlar.

So'kinish so'zlari insonning aynan xarakter-xususiyatidan kelib chiqib aytilishi mumkin, yoki unga nisbatan noo'rin tarzda amalga oshirilishi mumkin. Aynan lingvistik ekspertizda shu nuqtai-nazardan yondashgan holda jabrlanuvchiga nisbatan nohaq ishlatilgan so'kinish so'zlarigina haqorat so'z sanaladi. Masalan, o'g'ri nomini bersak-u, asli u ,umuman, o'g'rilikka qo'l urmagan bo'lsa, yoki keng omma oldida sha'niga, g'ururiga tegadigan haqorat so'zlaridan foydalansa, bu o'rinda jinoiy ish qo'zg'atilishi mumkin.

Lingvistik ekspertiza-mustaqil sud ekspertizasi, nutq ma'lumotlari (har qanday moddiy vositada qayd etilgan xabar)ni lingvistik o'rganish bo'yicha olib boriladigan tahlil jarayoni[Япончук, 2020:8]. Ushbu faoliyat natijalari jinoiy, fuqarolik yoki arbitraj jarayoni doirasida qat'iy tartibga solinadi va tilshunos ekspert (yoki ekspert tilshunoslar komissiyasi) tomonidan yozma xulosa bilan rasmiylashtiriladi. Ushbu xulosalar tilshunoslikda maxsus bilimlarni qo'llashni talab qiladigan masalalarni o'z ichiga oladi. Bu sud jarayonida muammoli shaxsiy yozishmalar tahlilidagi farazlar, taxminlarni oldini oladi va individual baholashning aniq mezonini belgilab beradi.

Lingvistik ekspertiza olib borishdan maqsad maxsus filologik bilimlar asosida ma'lum bir sohadagi muammoli matnlardagi faktlar, vaziyatlarni aniqlash. Shu o'rinda muammoli matn nima degan o'rinli savol tug'iladi. Bahs-munozaraga sababchi bo'ladigan matnlar sirasiga quyidagilar kiradi:

- a) hujjat;
- b) gazetada e'lon qilingan maqola;
- c) teleko'rsatuv;
- d) firma nomi;
- e) tovar belgisi.

Avval munozarali matn turi aniqlab olinadi, so'ng tilshunos tomonidan uning janr, kompozitsion, fonetik, leksik-grammatik ifoda shakllari o'rganiladi. Yuqorida aytganimizdek, agar konfliktli matnda haqorat so'zlari bo'lsa, avvalo, haqorat so'zlarning ifoda darajasi aniqlab olinadi, Bu lingvistik ekspertiza uchun

muhim. Bunday soʻz qatlami hamma vaqt ham oʻz semasini namoyon etmasligi mumkin. Masalan, *Voy jinnivoyim oʻzimning, qachom katta boʻlasan-a...(Soʻzlashuv nutqidan. 14.04.21.)* Bu oʻrinda haqorat soʻzi shaxsni obroʻsizlantirish maqsadidan yiroq. Haqorat soʻzining darajasi nutqiy vaziyatga koʻra aniqlanadi. Tilshunos aynan haqorat soʻzning semantic mohiyatini aniqlash bilan vaziyatga oydinlik kiritadi. Masalan, *Odamlar ishini qilib tushlikka chiqdi. Sen hali ham bolishdan boshingni uzmabsan. Ahmoq!* (“Ufq” S.A.) *Voydod, shoʻrimiz qurib qoldi. Sharmanda boʻldik, qizni olib qochdi. Bir yashshamagur, qirchiningdan qiyilgur qizni olib qochdi.* (“Ufq” S.A.) Personajning xatti-harakatlari oʻz shaxsiyatiga nisbatan haqorat soʻzlarining ishlatilishiga sabab boʻlyapdi. Soʻkinch soʻzlarning darajasini aniqlash uchun quyidagi tasnif ancha qoʻl keladi:

- a) axloqiy madaniyatli - haromi, laʼnati kabi;
- b) axloqiy madaniyatsiz - jalab, mochaxar kabi;
- v) hayvon nomlari bilan bogʻliq - chivin, it, eshak, hoʻkiz kabi;

Soʻkinish soʻzlarining bu uch turi ham nutqiy vaziyat va maqsad bilan bogʻliq boʻlib, soʻz sememasining kuchli-kuchsizligi maslaga oydinlik kiritadi. Zero, jamoa oldida insonni obroʻsizlantirish, uning shaxsiyatiga mos kelmaydigan soʻzlardan nohaq foydalanish, uning mansabi, shaʼni, gʻururiga dahl qilish kabi vaziyatlar uchun tilshunos ekspert tahlili muhim sanaladi. Va bu ish uchun jinoiy javobgarlik qoʻzgʻatiladi. Avvalo, ekspert huquqbuzarlikning turiga koʻra, matnni tahlil qilishi va maʼlum xulolasini berishi uchun ikki yondashuv mavjud:

- 1) asosiy faktlar;
- 2) dalillarga asoslangan maʼlumotlar.

Asosiy fakt – uning barcha elementlarida jinoyat ishi borligi yoki yoʻqligi va dalil bu boshqa faktlar bilan birgalikda asosiy fakt haqida xulosa chiqarish mumkin boʻlgan haqiqatdir[Белкин,1966:19]. Har qanday jinoyatning obyektiv va subyektiv tomoni boʻladi. Jinoyatning obyektiv jihatini yoritishda asosiy va dalillarga asoslangan maʼlumotlar muhim hisoblanadi. Negaki sud hakami ekspertga mavjud ishda jinoyat bormi, yoʻqmi deb savol bersa, asosiy fakt haqida soʻragan boʻladi. Agar matndagi soʻzlarning semantikasi, grammatikasi, fonetik xususiyatlari haqida soʻrasa, endi ekspert dalillardan kelib chiqib javob beradi. Bu ekspertning tahlil jarayoniga obyektiv aniqlik kiritadi. Masalan, munozarali shaxsiy yozishmada haqoratomuz soʻzlar mavjudligi yoki yoʻqligi asosiy fakt boʻlsa, ularning kimga qaratilganligi, mazmuniy darajasi, leksik qiymati bular dalil maʼlumotlar sanaladi.

Jinoyatning subyektiv tomonida esa qonunbuzarning niyati aniqlanadi. Masalan, ma'ruzachi yolg'on gapirmayotgandek tutadi, shunda uning kommunikativ niyatini aniqlash muhim sanaladi. Yoinki, haqiqatni ro'y-rost da'vo qiladi, yo haqiqatni da'vo qilayotgandek o'zini tutadi. Bularning barida so'zlovchining niyati, maqsadini aniqlash lozim. Jinoyatchining niyat, maqsadini aniqlash, yoki matnga kiritilmagan faktlarni tahlil qilish, yoinki jinoyatning sababini topish - bularning bari ekspertning vakolatiga kirmaydi. Matnning lingvistik ekspertizasini ishlab chiqishda ekspertning vakolatiga matnning ma'nosini, ya'ni unda nima deyilganini belgilash kiradi. U muallifning matnida ifodalangan niyat va maqsadini tahlil qiladi. Avvalo, dalil sifatida olingan matndagi so'zlovchining niyati sud tomonidan aniqlanadi, lingvist esa masalaga xususiy yondashib lingvistik asoslarini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств. М., 1966. С. 19.
2. Ярощук И.А., Жукова Н.А., Долженко Н.И.. Лингвистическая экспертиза : учебное пособие / – Белгород : ИД «БелГУ» НИУ «БелГУ», 2020. – 8 с.
3. <https://uz.wiktionary.org/wiki/vulgarizm>